

Valentin Kalan

»VENDAR SVETA ZASANJAN SEM VRTNAR«¹

ALI KAKO PRISLUHNI BALANTIČEVI
PESNIŠKI BESEDI

(Nekaj misli k Balantičevi pesniški zapuščini)

V tej razpravi želim podati nekaj opomb o tem, kako naj prisluhnemo Balantičevi pesniški besedi, zlasti o tistem delu, ki obsega njegove sonete oz. sonetne vence po Prvem vencu in načrt za Venec sonetnih vencev. G. Ruda Jurčec je svoj čas zapisal, da Balantič v sonetnem vencu zapuščine »načenja vizije, zasidrane v globine teologije in filozofije«, medtem ko je F. Papež za oznako Balantiča kot pesnika »nedokončane simfonije« sonetov uporabil izraz »estetski metafizik«². Namen teh opomb je ravno v tem, da osvetlimo Balantičevo estetsko metafiziko, kakor je vidna v njegovi himnični liriki. Osvetliti jo bomo skušali tako, da si jo bomo prisvojili kot zapuščino; prisvojimo pa si jo lahko tako, da se zavemo dolga do nje. Dolg do preteklosti šele ustanovi našo zgodovinskost.

Opombe morajo najprej priti na čisto oz. razbistriti s hermenevitično situacijo, saj neštene epistemološke ovire in predsodki motijo pristop do Balantičeve besede. Veliki sodobni teoretik umetnosti Martin Heidegger pravi, da je pesniška beseda v hrupu »nepesniških jezikov« (Hölderlin, IV, 257: undichtrischen Sprachen) kakor zvon, ki visi na prostem in ki ga lahko že rahel sneg razglasi. Ta Heideggrov pomislek je parafraza naslednjih Hölderlinovih verzov:

»Von wegen geringer Dinge
Verstimmt wie vom Schnee war
Die Glocke, womit
Man läutet
Zum Abendessen.«³

Današnji pogovor o Balantičevem pesništvu je praznik, vsaj kulturni praznik. Praznika pa ne more motiti nejasnost glede njegove zgodovinske usode. Balantič je bil 27. junija 1942 odpeljan v taborišče Gonars, in sicer po pričevanju J. Mahniča zato, ker je dal prispevek za OF⁴. Zelo verjetno je bil iz taborišča izpuščen pod pogojem, da vstopi v MVAC oz. med vaške stražarje⁵ – še ne domobrance, kakor še vedno pišejo mnogi moralistični zgodovinarji in publicisti. A. Slodnjak je svoj čas izrazil celo domnevo, da je šel med vaške stražarje iz strahu pred ponovno italijan-

¹ Iz I. soneta »Svetlobi bolečin sem darovan« v: F. Balantič, Zbrane pesmi, ur. F. Pibernik, Ljubljana: DZS 1991, str. 123. To izdajo citiramo s kratico ZP in s številko, ki označuje stran.

² Prim. R. Jurčec (1956), str. 48 in F. Papež (1984), str. 48.

³ Iz pesmi »Entwurf zu Kolomb«, (IV, 395); cit. po M. Heidegger, Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung, (1981), str. 194 sl. in str. 197. Dobeseden prevod: »Zaradi neznatnih stvari/ razglašen kakor od snega je bil/ zvon, s katerim pozvnanjo k večerji.«

⁴ Prim. F. Bohanec (1984), str. 156.

⁵ F. Pibernik, Temni zaliv (1991), str. 164.

sko internacijo⁶. V ozadju vsega je bila tudi materialna odvisnost od Kremžarjevih⁷. Toda dejstvo, da je svojo pot med vaške stražarje štel za službo »uradnika«, priča za to, da je skušal v vojni ostati »na civilni strani«⁸. Kakorkoli že, Balantič je 19. marca 1943 odšel med vaške stražarje v Grahovo, kjer je poveljeval njegov prijatelj France Kremžar. Pozno zvečer 23. 11. 1943 je Tomšičeva brigada ob pomoči Šercerjeve napadla grahovsko postojanko ter jo v dopoldanskem času naslednjega dne, 24. 11. 1943, povsem uničila. Balantič je bil zjutraj ujet oz. zajet, nato ustreljen ter že mrtev sežgan v Krajčevi hiši. Čez dva dni, 26. novembra 1943, so ga vaščani skupaj z drugimi pokopali v skupnem grobu na grahovskem pokopališču.^{8a}

Balantičevo smrt je treba dojeti kot eno od žrtev »patologije vojne«. Gotovo je bila Balantičeva odločitev za vaške straže politična napaka. A pri presoji te napake ni mogoče vztrajati pri opredelitvi »izdaja je samo še izdaja«⁹ F. Šetince, temveč je treba priznati in uveljavljati stališče »parcialne zmote«. Ako še namreč radi trdimo, da ni absolutne resnice – temu stališču danes pravijo z evfemizmom »enoumje« – pa nič manj radi ne pozabljamo, da je vsaka zmota samo parcialna (I. Kant), ne pa totalna, in da je človek bitje, podvrženo zmoti – hamartetično bitje, je dejal Aristotel. Samo tako stališče parcialne zmote nas vodi stran od političnega totalitarizma, fundamentalizma in manihejstva. Vsi vemo, da je 2. svetovna vojna tako rekoč vsej Evropi in precejšnjemu delu Azije prinesla nepopisno gorje – gorje, »ki je večje kakor ga morejo izraziti solze« (meízo è katà dákrya), bi rekel Tukidides, medtem ko je Balantič v IV. sonetnem vencu govoril:

»Morda hudo bo, da še solz bom stradal« (ZP, 138).

Do takega trpljenja pa ni prišlo le zaradi organiziranega grozodejstva ter še zlasti genocida in holokavsta nad Judi s strani nacistične Hitlerjeve Nemčije, temveč tudi zaradi državljanske vojne, ki se je razmahnila predvsem v kraljevini Jugoslaviji – obstoječi vsaj do II. zasedanja Avnoja – in ki jo je M. Đilas imenoval »vojna v vojni«. Toda zakaj ni zadosti, da rečemo, da je bila NOB poleg tega, da je bila revolucija, tudi državljanska vojna, ki je po Pascalovih besedah »največje od vsega zla« (Misli, nr. 94)? Zato, ker je bila sama 2. svetovna vojna neke vrste »evropska državljanska vojna« (Ernst Nolte). Tragičnost 2. svetovne vojne, težave njenega doumevanja kakor tudi težave nestereotipnega doumevanja NOB znotraj 2. svetovne vojne – zaradi dvojne državljanske vojne – pa pretijo, da se ovekovečujejo kot hermenevtična državljanska vojna ideologij do današnjega dne.

SFRJ se je od drugih držav udeleženk 2. svetovne vojne razlikovala po tem, da je statistika žrtev veljala za »vojaško skrivnost«, kar je omogočilo spekulacije s številkami¹⁰, ki se vlečejo vse do današnjih pogajanj o miru v Jugoslaviji – a s to posebnostjo, da pri statistiki žrtev vsaka številka pomeni eno življenje. Tema druge svetovne vojne se kaže tako kar prevelika za zgodovinarje.

Ko imamo tako danes možnost, da se spominjamo Balantiča, moramo to obujanje spomina dojeti kot poskus prodora v zgodovinskost njegove eksistence, ne pa kot povratak na površino preteklega, ki je samo zunanja stran trenutnega politično-oblastvenega interesa. Z drugimi besedami: razumevanje Balantičeve zgodo-

⁶ A. Slodnjak (1968) str. 462.

⁷ F. Pibernik, Temni zaliv (1991), str. 180 in 183.

⁸ V grški državljanski vojni, kakor jo prikazuje film P. Yatesa »Eleni«, vprašajo mater sinov, ki se znajdejo na različnih straneh v vojni, na kateri strani je. Mati sprtih bratov odgovori, da je »na civilni strani«.

^{8a} V tem prikazu se opiramo na dokumentiran prikaz F. Pibernika, Temni zaliv (1991), str. 203–236.

⁹ F. Šetinc (1976), str. 3.

¹⁰ Prim. izjavo beograjskega nadškofa dr. Perka v Delu, 27. junija 1990.

vinske usode je mogoče samo tedaj, če premagamo historiografski nihilizem, ki je presenetljivo močno prisoten tudi v slovenskem zgodovinopisju. Nihilistična poteza oz. nihilistična posledica v zgodovinopisju, če uporabimo Nietzschejevo formulacijo iz »Volje do moči« (aforizma št. 1 in št. 69), je v tem, da s skrajno aktualizacijo zgodovinopisja do t. i. retrospektivnega novinarstva, postane neopažena sama človekova eksistenca kot zgodovinska¹¹.

Pesnik Balantič je dobil primeren epitaf šele z nagrobno ploščo, postavljeno l. nov. 1991 na pokopališču v Grahovem: v verzih iz pesmi »Zasuta usta« (ZP, 17) je izražena sprijaznenost oz. pomiritev z večnim krogotokom postajanja. Ta pesem, ki je nastala sredi 1940 in jo je uglasbil Jože Osana¹², ima seveda tudi pomen slutnje krutega prihajajočega časa, ko žrtve nimajo grobov. Podobnih grozljivih slutenj pri Balantiču ne manjka – prim. npr. zadnje tri kitice pesmi »Žalostinka« (ZP, 37). Posebej pa so evokativni verzi iz ene zadnjih Balantičevih pesmi »Nečisti čas« (ZP, 144, zač. 1943):

»joj, kakšen, kakšen je čas, ki sem mu gost!

Z iskrecimi srci se kot s kamni igra
na rokah kri razkazuje bahato.

...
Gospod, raztrgaj te gadje obroče!«

Zgodovinska usoda Balantiča spominja na smrt Norberta von Hellgratha, izdajatelja Hölderlinovih pesmi, ki je padel 14. decembra 1916 pri Verdunu. Zanj je Stefan George napisal epitaf, katerega sporočilo velja tudi za Balantiča:

NORBERT

»Du eher mōnch geneigt auf seinem buche
Empfandest abscheu vor dem kriegsgerät...
Du spātling schienst zu müd zum wilden tanze...«¹³

Razpravo o »sveta zasanjanem vrtnarju« bom usmeril na dve temi: najprej bom v glavnih potezah orisal Balantičevo razumevanje sveta, nato pa bom izpostavil nekaj elementov za Balantičevo razumevanje človeka.

Balantičevo razumevanje sveta

Odkar imamo s Pibernikovo izdajo »Zbranih pesmi« na razpolago vso tisto Balantičevo pesniško besedo, ki se je mogla ohraniti, hitro vidimo, kako zapletena je njena vsebinska razslojenost in kako zastrta njena notranja podoba. Ni sicer moj namen, da bi opisoval vso tematiko Balantičevih pesmi ali da bi popisoval njihovo vsebino po časovnem zaporedju nastanka in po tematskih sklopih, čeprav je glede tega – razumljivo – še mnogo nepopisanega. Toda opis pesmi po vsebini je samo eden od pogojev, da prisluhnemo resnici, ki jo pesnikova beseda zbuja oz. osvetljuje. Poleg tega je pesnik v borno usojenem času svojega snovanja – največ pet let: od l. 1938 do novembra 1943 – gotovo napravil svoj pesniški razvoj, ponekod celo prekipavajoč razvoj, tako da je vsaka interpretacija dolžna upoštevati tudi kronologijo, ako naj ne zabrede v stereotipne predstave in pogubne poenostavitve o njegovi

¹¹ Prim. o tem mojo razpravo »Znanost in univerza v evropski optiki – Martin Heidegger«, v tisku.

¹² Prim. Pibernikovo opombo v ZP, str. 198.

¹³ Cit. po M. Heidegger, Hölderlins Hymne »Andenken« (1982), str. 45–46. Dobesedni prevod: »Ti prej menih nagnjen nad svojo knjigo/ si občutil gnus pred bojno opravo.../ Ti zamudnik si bil videti preveč truden za divji ples...«

pesniški besedi. Interpretacija se namreč ne more enačiti z absolutnostjo pesniškega uvida, kakor ga je zagovarjal sam Balantič, v načrtu za Venec sonetnih vencev:

»Prvi del do vrha je iskanje, iskanje krvi, tipanje duše, strah pred pogibeljo in težnja po večnosti. Vrh spoznanja in posest miru in sreče. Drugi del spet padec, toda na vse gledam pod vidikom večnosti in božjega usmiljenja« (ZP, 158).

V Balantičevem rokopisnem seznamu po časovnem redu je na 1. mestu pesem »V vročici« (ZP, 67), ki je verjetno nastala l. 1939¹⁴, Tine Debeljak je vzel za izhodišče njegove poezije tri sedmošolske sonete o izseljencih: »Veliki greh«, »Zaman«, »Sen o vrnitvi« (ZP, 77–79), ki so tri domače naloge¹⁵, medtem ko bi bilo mogoče za prvo ohranjeno pesem šteti tudi priložnostno pesem brez naslova s prvim verzom »V nebo se pne ti hrepenenje« ter z akrostihom »V SPOMIN«¹⁶, ki jo je ohranila v spominu pesnikova sestra Minka Balantič. Zanimivo pa je, da je pesnik svoj Venec sonetnih vencev imenoval »pesem hrepenenja« (ZP, 158). Za zadnja pesniška dela pa veljajo poleg načrta za Venec sonetnih vencev in torza IV. sonetnega venca naslednje pesmi: »Pomladni gost« (ZP, 139, zač. 1943), »Doma« (ZP, 140, nastala 28. 12. 1942). Popotnica« (ZP, str. 141, 13. 1. 1943), »Oblaki trupla so« (ZP, 142, 31. 1. 1943), »Sonet« (ZP, 143, 1943), »Nečisti čas« (ZP, 144, 1943) in pesem »To je pomlad« (ZP, 145), poznana tudi po Debeljakovem naslovu »Iz ilovice«.

Tematski opisi Balantičevega pesništva sicer običajno izhajajo od pesniške zbirke »Muževna steblika«, vendar pa je med njimi precejšnja razlika. L. Detela šteje za osnovne elemente Balantičevega ustvarjanja »strast, smrt in bogoiskateljstvo«¹⁷, V. Truhlar našteva cel niz tem: življenje in ljubezen, čas in večnost, Bog, medtem ko Grafenauer razlikuje pri pesniku tri »temeljna eksistencialna zajetja: (1) rodovno pripadnost in zavezanost domu, (2) ljubezenske pesmi ter (3) tema Boga in Kristusa«¹⁸. Medtem ko je F. Papež izpostavil štiri glavne teme B. poezije: »ljubezen, smrt, čas in Bog«¹⁹, pa Debeljakovo členitev tu puščam ob strani. Doslej je najbolj pretanjeno sledil tematiki »dobrih žarkov ... besed« Balantičevega pesništva F. Pibernik, ki v treh ciklih »Muževne steblike« razlikuje med 1. razpoloženskimi pesmimi, ki se prebijajo do osrednjih življenjskih vprašanj, 2. ljubezensko poezijo in 3. pesmimi, ki izražajo stisko časa, medtem ko je pesnitev »Sin«, »nekakšna pravna himna s časom in svetom«²⁰.

»grozi sem vdal se, ko je zaplakala pamet.« (ZP, 45)

S I. sonetnim vencem pa je »začel snovati eno svojih najzahtevnejših in najrazsežnejših tem svojega ustvarjalnega opusa in jo je kasneje poskušal oblikovati v večjih pesniških kompozicijah, a prav ta osrednja Balantičeva filozofska nazorska tematika je ostala najbolj fragmentaren del njegove poezije«²¹. Sonetni venec pri Balantiču ne pomeni samo ciklusa pesmi, temveč tudi skupek stvari, nanizanih v obliki kroga ali obroča. Zato so poskusi novih sonetnih vencev odpiranje novega pesniškega prostora z izjemno razvejano tematiko. Tako naj sonetni venec sonetnih vencev zajame vso možno tematiko človekovega življenja in sveta.

Prvi sonetni venec »Trohneče vence sem si strgal z glave« (pozno jeseni 1940)²²

¹⁴ Prim. Pibernikovo opombo k pesmi v: ZP, str. 206.

¹⁵ T. Debeljak, Uvod (1956), str. XVI.

¹⁶ Prim. Pibernik (1990), str. 38 sl. in ZP (1991), str. 68 in 208.

¹⁷ L. Detela (1964), str. 131.

¹⁸ V. Truhlar (1972), str. 192sl. in N. Grafenauer (1983), str. 1422 sl.

¹⁹ F. Papež (1976), str. 10.

²⁰ Prim. Pibernik (1990), str. 128 sl. in ZP (1991), str. 178 sl.

²¹ Prim. F. Pibernik (1990), str. 138.

pomeni prvi prodor k potrjevanju sveta postajanja in sveta življenja brez iluzij, v njegovi absolutnosti ter v njegovi kontrapunktni, celo protislovni, rekli bi celo heraklitski strukturi²³:

»Nič več razpadanja se ne bojim,

...
In da okrasil bi prezveste splave,
ki pluli bodo čez vodo brezbrežno,
trohneče vence sem si strgal z glave.« (XIV. sonet, ZP, 62).

Po T. Debeljaku so v Prvem vencu glavne teme zajete v prvinah »smrt – narava – Bog« (str. XVII). Te prvine se bodo v »Sonetnem vencu sonetnih vencev« razgrnile v »panteistično doživetje sveta« (ZP, 161):

»Ali večnost sploh je? Vrh. Panteistično umirjenje. ...Postal bom prst v prsti.« (načrt za V. in X. venec, ZP, str. 163). S tem seveda postane T. Debeljaka zoperstavljanje Kettejevega panteizma in Balantičevega osebnega Boga²⁴ nemogoče. Sicer pa razumevanje religiozne razsežnosti Balantičevih sonetnih vencev zahteva predhodno tematizacijo himnične komponente njegove pesniške besede, ki v tem pogledu spominja na Hölderlinovo liriko. Samo tako se moremo izogniti metafizičnim brutalizmom v interpretaciji. Že M. Mejak je govoril o »pretresljivih biljah« Balantičeve umetnosti²⁵.

Balantič je nato zasnoval še tri sonetne vence ter sonetni venec sonetnih vencev, in sicer:

II. sonetni venec z naslovom »Žvenket črepinj« (ZP, 121), katerega prvopis je datiran s 6. 1. 1941. En sam ohranjen sonet je pravzaprav magistralni sonet. V načrtu je tematika simetrično razporejena na štirinajst sonetov: I–XIV – poklonitev pesmi, II–XIII – ljubezen, strast; III–XII: prošnja – uslišanje; IV–XI: moj dar – (sebe) – V–X: kri – smrt; VI–IX: obup, trohnoba – VII–VII: ljubezen, smrt (ZP, 220). Iz magistralnega soneta imamo znamenit verz:

»že v žoltem snopju groze plapolam« (ZP, 121).

III. sonetni venec »Svetlobi bolečin sem darovan« je nastal jan. 1942 oz. v začetku 1942 (pred Gonarsom). Njegov načrt je podoben (prim. ZP, str. 222) kakor »Načrt za sonetni venec sonetnih vencev«, in sicer: I–XIV: uvod in konec; II–XIII: vrisk življenja; III–XII: ljubezen do žene; IV–XI: ljubezen do zemlje, domovine; V–X: upanje lepše prihodnosti, ljubezen do človeštva; VI–IX: hrepenenje po Bogu – smrt; VII–VII: ljubezen do Boga, smrt (ZP, 222). Od tega načrta imamo magistralni sonet ter prvi sonet na temo »uvod«, v katerem imamo poleg znamenite metafore o »muževni stebliki« tudi vrsto dragocenih besed o pesniškem poslanstvu:

»Vendar sveta zasanjan sem vrtinar« (ZP, 123)

Osnutek tega sonetnega venca so po Pibernikovi domnevi verzi:

»Iz dna srca se ruje mi beseda,
ki za ljubezen te roti« (ZP, 224)²⁶.

IV. sonetni venec »V molitev naj se razboli beseda« obsega magistrale ter še deset sonetov, medtem ko je enajsti sonet Balantič preoblikoval v povsem nov sonet z naslovom »Pomladni gost«. Ta sonetni venec je nastal po vrnitvi iz Gonarsa, decembra 1942 in v začetku 1943 (Pibernik, v: ZP, 228). Tine Debeljak ga je imenoval »Drugi venec«, čeprav gre za torzo. Ta sonetni venec je pomemben po ideji »Lepote« kot resnice sveta:

²³ Prim. analize pri F. Papežu (1976), str. 12 sl. ter Debeljaku (1944), str. XIV sl.

²⁴ T. Debeljak (1944) VOG, Uvod, str. XXXVII.

²⁵ M. Mejak (1984), str. 133.

²⁶ Prim. F. Pibernik (1990), str. 144.

»Razpet sem med slastjo življenja, smrti,
do blaznosti, Lepota, Te bom pil,« (VI. son.)²⁷

»Lepota! Ti! Poznam Te skozi tančico
solza kot sonce skozi žareč oblak ...

Ti si nebo in zemlja, jaz pa volil
odpadke zvezd in sadja sem lupine,
krvav izpraskal sem se iz zablod.« (IX. sonet)

V. sonetni venec je načrt za sonetni venec sonetnih vencev, ki je nastajal med julijem in novembrom 1942 ter ohranjen v zvezku Quaderno iz Gonarsa. Ta načrt je v primerjavi z načrti za II. in III. sonetni venec veliko bolj razdelan, čeprav ima podobno simetrično vsebinsko zasnovu z nekakšnim dvodelnim vrhom celote²⁸. Zadnji verz magistralnega soneta III. sonetnega venca »zdaj bodo moji spevi počivali« je bil predviden kot vsebinska osnova 14. venca, medtem ko je na začetek celotnega načrta postavljen sonet »Svetlobi bolečin sem darovan« (Pibernik, v: ZP, 237). Ključ za Venec sonetnih vencev bi sestavljalo 14 sonetnih vencev z magistralom ter magistralni sonetni venec z magistralnim sonetom, kar je skupaj 225 sonetov, katerih središče bi tvorila VII. in VIII. sonetni venec s temo: »Božji mir, sreča. Vse vodi k središču – Otroštvo. Najvišja je ljubezen. Neskončno me ljubiš« (ZP, 158, 166). Neka tema bi bila tako prikazana koncentrično in simetrično. Tako naj bi bila tema umetnosti obdelana v I. in XIV. sonetu magistralnega venca ter v I. in XIV. sonetnem vencu. V teh dveh venci pa naj se simetrično dopolnjujeta I. in 14. sonet I. venca »Prošnja, da me spremljaš« ter 1. in 14. sonet XIV. sonetnega venca: »Zdaj bom počil«. »Prošnji za besede« (I.2 in 13) naj ustrezata 2. in 13. sonet XIV. venca: »Zahvaljen, da si mi pomagal, da sem dovršil.«. Itd. Tako imata 7. in 8. sonet I. in XIV. venca naslednjo tematiko: »Lepoti, na dnu vsega si Ti?!« – »Pel Ti bom tam, Ti večna Lepota.« Lepota je Balantičevo ime za resnico življenja v vsej širini, v vseh razsežnostih: »Življenje, ne kakor bi moralo biti, ampak pravo, resnično.« (ZP, 158).

Nadalje je za tematiko načrta značilno, da je kontrapunkto zasnovana. Če na eni strani svari pred »prevelikim subjektivizmom« in vidi kaj pozitivnega tudi v »kolektivizmu«, pa hkrati zapiše: »Pazi: Človek je najvišje!« (158) Na nekaj straneh načrta beseda življenje nastopa več kakor desetkrat, na nekaterih mestih skoraj kot motto: »Rad bi zajel vso širino življenja: najvišje razkošje življ. in bolesti« (159). Balantič veliko pozornosti namenja razmišljanju o umetnosti: »Kot pesnik sem samo človek, ki čuti življenje in vesoljstvo kot vsak. Pesem tolaži brezupnost življenja, dviga visoko do ustvarjanja. Prošnja za besede.« (ZP, 159). Poleg teme umetnosti je v načrtu za ta sonetni venec predvidena še naslednja tematika: Ljubezen do ženske (II in XIII), Ljubezen do zemlje, domovine, naroda (III in XII), Blazni vrisk življenja (IV in XI), Smrt (V in X), ki ima naslednji vrh: »7.8. Panteistično umirjenje, Postal bom prst v prsti – Smrt v Kristusu. Svoboda si.« (7. in 8. sonet V. in X. venca); VI. in IX. venec bi imela tole tematiko: »Praznota; hrepenenje po Bogu; ...« Celotno intonacijo tega sonetnega venca lahko ilustrira

²⁷ Ta heraklitski verz o tem, da sta na istem živo in mrtvo (Heraklit, fr. 88), sta Mejak in Papež zabeležila z naslednjo interpunkcijo:

»Razpet sem med slastjo življenja-smrti« (Mejak, str. 74)

»Razpet sem med slastjo življenja smrti« (Papež, str. 156 – brez ločil).

²⁸ Prim. F. Pibernik, v: F. Balantič, Zbrane pesmi, str. 236 sl.

zapis, ki ga je Pibernik objavil v opombi k fragmentu 11, medtem ko ga v nekoliko drugačni obliki citira T. Debeljak v Uvodu leta 1956 (str. XVI):

»Konec
Začetek: Bog
Vrh (mir)
Pred in po = iskanje, boj, ki ne mine.
Oba dela enaka po občutju.
Realizem. Proč simbolizem, ekspresionizem.
Osnovni ton prej žalosten kot optimističen.« (ZP, 233).

Temeljna ideja Venca sonetnih vencev je ideja življenjskega nemira in iskanja, ki se ne umika pred včasih kruto resnico življenja. Izražena je v verzih, ki so pripisani k prvemu sonetu IV. sonetnega venca »V molitev ...«, ki jih je Pibernik objavil kot opombo k fragmentu 17 »Ta nemir, ogenj«:

»Večni kolobar: Ti si dal
nemir, ki je raztrgal sanje
in pokazal kruto življenje.
To me zdaj bije, ker sem
Tvoj obdarovanec.« (ZP, 234)

Ti verzi, ki izražajo večni kolobar, večni krogotok življenja, nam lahko služijo kot ključ za interpretacijo celotnega Venca sonetnih vencev. Iz Balantičevih načrtov za sonetne vence po I. sonetnem vencu je mogoče razbrati neko temeljno spoznanje, da je bistvo sveta ravno večno prekipevanje življenja, njegovo večno obnavljanje in vračanje. Célo idejo Venca sonetnih vencev lahko razumemo kot ime za kolobar življenja. Osnutek za Venec sonetnih vencev spominja na Nietzschejeve osnutke za njegovo knjigo »Volja do moči«. Samó ideja večnega vračanja napravi razumljivo povezavo skrajnega »senzualizma« in »platonizma«, življenja in vére, realizma in religioznosti itd. pri Balantiču. Vzemimo nekaj Nietzschejevih stavkov: »svet kot kolobar« (nr. 1066), »Ta svet: ... morje v sebi razburkanih in pretakajočih se sil, ki se večno spreminja, se večno vrača ... iz protislovij nazaj k slasti soglasja ... skrivnostni svet dvojnih naslad ...« (»Volja do moči«, nr. 1067) itd.

Preden se lotimo pojasnjevanja te primerjave med Balantičem in Nietzschejem, pogledimo najprej, kako pojem »sveta« v Balantičevi poeziji sploh nastopa. Pred načrti za sonetne vence beseda »svet« nastopa zelo redko. V II. sonetu »Za teboj« (1939) umrla izvoljenka na način, ki spominja na Prešernovo Bogomilo, obžaluje, zakaj je njemu »tuj, teman« njen »beli svet« (ZP, 70), ki je tu beseda za nedostopno transcendenco. V sonetu »Zaznamovani« (jan. 1940) iz ciklusa »Na blaznih poteh« Balantič takole opisuje skrajno odtujenost sodobnega človeka:

»Pijana duša ob priprti lini
strmela je na razdejani svet.« (ZP, 71).

V »Pesmi starega berača« govori o človeški težavi pri prevzetju lastne smrtnosti in tujstva:

»zakaj veselje vam z obraza zgine,
ko zazija pred vami svet odstrt?« (ZP, 72).

Med pripravami za zbirko »Muževna steblika« je 9.2.1942 napisal pesem »Umiram«, v kateri na način filozofije življenja govori o tem, kako polnost življenja preskoči smrtnost človekove eksistence:

»bogat je svet, ne briga se za skledico srebrno,
zdrobi jo...« (ZP, 39).

V IV. sonetnem vencu govori o svetu kot kazni:
»odreši me sveta, te težke kazni« (135).

O svetu kot takem največ govori v načrtu za Venec sonetnih vencev: »blodnje po svetu«, »vesoljstvo« (159), »panteist. doživljanje sveta« (161bis). V načrtu za IV. venec govori o »uporu nad krivično ureditvijo sveta« (162bis) in pesmi »bratstvu vsega sveta« (162), kar bi govorilo o Balantičevem kozmopolitizmu, medtem ko v komplementarnem načrtu za XI. venec govori: »Samo ljubezen reši svet« in da bo »svet boljši le tedaj, če bo živel po naukih Kristusovega komunizma.« V načrtu za VI. in IX venec s temo »Praznota; hrepenenje po Bogu« (ZP, 158), kjer načrtuje opisati »širokost življenja« (ZP, 167), Balantič veže ljubezen in spoznanje ter ob tem zapiše: »Ljubim le to, kar poznam. Svet, zemljo, življenje« (ZP, 164). Religiozno razumevanje človeka na način krščanske vere je pri Balantiču povsem moderno v smislu Pascala ali Kierkegaarda, saj je bistvo človeka vedno dojeto kot »nemir«, »hrepenenje«, »zapuščenost« itd.

Odločilen za Balantičevo razumevanje sveta tako ostaja verz iz prvega soneta III. sonetnega venca, ki govori o trpkosti in smrtnosti, nato pa sledita verza:

»kako so težke jagode prevar.
Vendar sveta zasanjan sem vrtnar« (123).

Balantičeva beseda o »sveta zasanjanem vrtnarju«, ki jo je utegnila inspirirati Tagorejeva pesniška zbirka »Vrtnar«, je razvitje metafore o pesniku kot »pojočem ovčarju« iz IV. venca:

»Med nebom, zemljo, sem pojoč ovčar,
ujel v srce sem plodnosti požar« (III. sonet, ZP, 131).

Metafori »zasanjan vrtnar« in »pojoč ovčar« govorita o pesniku in njegovem delu. »Zasanjan vrtnar« pomeni toliko kot »pojoč ovčar«, kajti sanja pesnika je ravno njegova pesem. Pesnik kot »vrtnar sveta« je kakor »ovčar« med nebom in zemljo, »ovčar«, ki s svojim »petjem« skrbi za prostor »med« nebom in zemljo, to je prostor človekovega prebivanja, ki ga imenujemo svet. Pesem, ki se razpenja med nebom in zemljo, je pesem človekovega »hrepenenja«. Toda ta ovčar ni idiličen Gregorčičev pastir, temveč pesnik, ki je gost »nečistega časa«. Pesnikovo delo, ki ga Balantič včasih imenuje tudi »molitev« (Moje delo, 1940, ZP, 109), ima opraviti s svetom, in sicer na način nege, skrbi, »vrtnarjenja«. Ta nega, kultura torej ne zadeva te ali one stvari, ampak svet kot tak, svet kot prostor človekovega prebivanja. Pesnik kot vrtnar skrbi za svet na podoben način, kakor sodobni filozof poskuša človeko poslanstvo v svetu določiti tako, da človek varuje resnico biti, kar je smisel »skrbi« kot eksistenciala v »Biti in času«. Človek mora varovati resnico biti, kajti: »Človek je pastir biti«²⁹.

Kultura skrbi, da svet temelji na sanjah. Potrebna bi bila posebna razprava o mestu sanj v Balantičevi pesmi. Najprej nekaj verzov za ilustracijo:

»s pobožno pesmijo kot zlatim oljem
prsteno grlo močijo mi sanje« (IX. sonet, ZP, 57)

²⁹ M. Heidegger: »Pismo o »humanizmu«, Izbrane razprave (1967), str. 199 in Wegmarken, 162.

»Ko duša zadnje sanje bo izsopla,
morda se v svoja vrnemo zavetja.« (Veliki greh, ZP, 77)
»le sanjam kažeš daljne zelenice« (Ne daš mi, smrt, 117)
»To noč je, da bi dušo upropastil,
nazaj bi ne iskal je v sanj zrcalih« (Oblaki trupla so, 142)
»čakam novih zarij, da najdem svoje sanje« (Na gori ob ognju, ZP, 157).

Sanje so gotovo nekaj nedejanskega, nebivajočega³⁰, Toda nedejansko, kar je sen, je tudi možno: Sen je prikazovanje možnega in s tem tudi prisostvovanje. V svoji interpretaciji Hölderlina Heidegger ugotavlja, da je umetnost kot »božanski sen«, v katerem realno postane možno s tem, da dejansko postane idealno³¹. Sanjski značaj pesništva tedaj ne pomeni, da je fantazija nekaj »fantastičnega«. Pesnik se izrečno čuti zavezanega »živi zemlji« (ZP, 14), konkretni eksistenci:

»In na zemljo so dnevi mi začarani« (ZP, 130).

Govor o pesniku kot zasnanem vrtnarju, ki sanja svet, pa ne zadeva le pesnika, saj Balantič izrečno pravi, da pesnik »čuti življenje in veselje kot vsak« (ZP, 159). Ta prispodoba pomeni isto kakor Hölderlinove besede, da

»Poln zaslug, vendar pesniško
prebiva človek na tej zemlji.«³²

Balantičeva beseda ne govori samo o pesniku, temveč o človekovem prebivanju v svetu. Toda kaj je svet? Kaj je fenomen »sveta«?

Pesniku svet pomeni tako celoto bivajočega, ki more obstajati znotraj sveta, kakor tudi subjektivno doživljanje stvari. Svet za pesnika pomeni to, »v čemer« človek dejansko »živi«. Svet je obzorje, srečevanje bivajočega in način razumevanja stvari, kar je možno samo ob predhodni odklenjenosti, a pogoj možnosti odkritosti bivajočega je svetovnost sveta, ki je eksistencial, ne pa kategorialno določilo (M. Heidegger, »Bit in čas«, §§ 12, 14 in 18). Brez razumevanja svetovnosti ne pridemo do fenomena sveta v genuinem smislu.

Svet v bitnozgodovinskem smislu je »nepredmetno prisostvovanje resnice biti (des Seyns) za človeka«³³. Toda v dobi gospodstva volje do moči svet postane »ne-svet« (Unwelt) (Heidegger).

Kot vodilo za razmišljanje o svetu vzemimo nekaj stavkov iz Nietzschejeve pesniške filozofije: »Za junaka vse naokrog postane tragedija, za polboga vse naokrog postane satirska igra; in za boga vse naokrog postane – kako? morda »svet« – («Onstran dobrega in zlega», nr. 150).

Podobno misel o svetu je napisal Nietzsche že kot 19-letni osmošolec (18. sept. 1836) v kratki avtobiografiji: »In tako človek odraste vsemu, kar ga je nekdaj obdajalo; ni mu treba trgati spon, temveč nenadno odpadejo, kadar to zapove nek bog; in kje je prstan, ki ga končno še obdaja? Ali je to svet? Ali je Bog?«³⁴ Nietzschejevo iskanje prstana, ki kakor kolobar obkroža bivajoče v celoti, je filozofa dve desetletji privedlo do nauka o večnem vračanju enakega. V delu »Tako je

³⁰ O statusu sanj prim. S. Freud, Regresija, prevod poglavja b iz VII. razdelka »Die Traumdeutung«, *Anthropos* 1989, št. 5–6, str. 446–56 ter mojo razpravo Freudova topografija drugačnega prostora, *Anthropos* 20 (1989), št. 5–6, str. 457–461.

³¹ Martin Heidegger, Gesamtausgabe 52, Hölderlins Hymne »Andenken«, Frankfurt 1982, str. 104sl. in 121.

³² M. Heidegger: »Pismu o »humanizmu«, Izbrane razprave (1967), str. 229 in Wegmarken, 189. Prim. tudi *Vorträge und Aufsätze* II, 1967, str. 61sl. ter »... pesniško domuje človek...«, *Nova revija* V, 50/51 (1986), str. 949 sl.

³³ Prim. M. Heidegger, Überwindung der Metaphysik, v: *Vorträge und Aufsätze* II, 1967, str. 84.

³⁴ Prim. M. Heidegger, Nietzsche I, Pfullingen 1961, str. 260.

govoril Zaratustra« Nietzsche pravi: »Oh, kako naj ne bi hlepel po večnosti in po svatovskem prstanu prstanov, – po prstanu vračanja?«³⁵

Na klasičen način je ideja večnega vračanja prikazana v poglavju »Prebolevnik« (Der Genesende):

»Vse odhaja, vse prihaja nazaj; večno se kotali kolo biti. Vse umira, vse spet vzcveta; večno teče leto biti.

Vse se lomi, vse se znova sklada; večno se gradi enaka hiša biti. Vse se ločuje, vse se spet pozdravlja; večno si ostaja zvest kolobar biti.

V vsakem hipu se začneja bit; za vsak tu se krogla kotali tja. Sredina je vsepovsod. Kriva je steza večnosti!«^{35a}

V nekem zgodnejšem načrtu za prikaz nauka o ponovnem prihajanju enakega pa pravi, da je treba »ditirambsko-izčrpno« prikazati prstan večnosti (annulus aeternitatis), takšen prstan pa razume kot »željo, da bi vse doživel še enkrat in večno-krat.«³⁶ Nietzschejev »annulus aeternitatis« je Balantičev »večni kolobar«.

Toda Nietzschejev svet večnega vračanja je svet volje do moči, v katerem nista možni ne resnica ne pravica, je svet kaosa, ki ga je Heidegger dojel kot dobo pozabljenja biti in zapuščenosti biti. Tako pravi Nietzsche v št. 1067 »Volje do moči: »Pa tudi veste, kaj mi je »svet«? ...: ta moj dionizični svet večnega ustvarjanja samega sebe, večnega uničevanja samega sebe, skrivnostni svet dvojnih naslad, ta moj »onkraj dobrega in zlega«, brez cilja, če ni sreča kroga cilj brez volje, če nima prstan dobre volje do sebe – želite ime za ta svet? ... Ta svet je volja do moči – in nič drugega! In tudi vi sami ste ta volja do moči – in nič drugega!« Ta Nietzschejev svet je kaotičen kakor Balantičevi »brezzvezdni jarki« (Razpokani plamen, ZP 86).

Večno vračanje je pri Nietzscheju vezano na idejo »smrti boga«. Toda ali nimamo tudi pri Balantiču »ateistične faze«³⁷ in panteizma? Saj pesnik v načrtu za Venec sonetnih vencev na pascalovski način izraža grozo »pred neznano večnostjo« ter se vprašuje: »Ali večnost sploh je?« (ZP, 163.)

Pesniško ime za bit sveta je lepota. Ker pa je svet³⁸ »večnega kolobarja« krut in neizprosni, je tudi lepota nekaj strašnega in krutega, nekaj, kar poznamo samo »skoz tančico solza«: »Kako me mučiš, o Lepota strašna!« (Lepoti, ZP, 108, jesen 1940).

Vprašanje razmerja med umetnostjo in neizprosno življenja, med sanjami in krutostjo, med lepoto in grozo oz. bolečino je Balantič opisal zlasti v sonetnem vencu »Svetlobi bolečin sem darovan«. Nekaj verzov smo že citirali. Iz VI. soneta sta za našo temo pomembna dva a verza:

»Razpet sem med slastjo življenja, smrti,
do blaznosti, Lepota, Te bom pil.« (ZP, 134).

Balantičeva povezava med slastjo življenja in grozo smrti, opisana kot »slast življenja-smrti«, je ravno nietzschejevski »skrivnostni svet dvojnih naslad«. In opojna strašna lepota je ravno tisto dojetje lepega, ki ga imenuje tudi Rilkejeva »Prva elegija«:

³⁵ F. Nietzsche, Tako je govoril Zaratustra, III. del, zadnje poglavje: »Sedem pečatov«, Ljubljana, 1984, str. 204.

^{35a} F. Nietzsche, o. c. str. 252–253.

³⁶ Citirano po M. Heidegger, Nietzsche I, o. c. str. 262.

³⁷ F. Pibernik, (1991), str. 52.

³⁸ Prim. M. Heidegger, Hölderlins Hymne »Andenken«, Frankfurt 1982, str. 175 sl. in njegovo interpretacijo osnutka predgovora k Hiperionu: »Mi ne bi imeli nobene slutnje o tistem neskončnem miru, o tisti biti ... če ne bi bila (za nas) prisotna skozi tisto neskončno zedinjenje, skozi tisto bit v edinstvenem smislu besede. Prisotna je – kot lepota; neko novo kraljestvo čaka na nas, če naj govorimo s Hiperionom, kjer je lepota kraljica.«

»Kajti lepota je le
strahotnega ravno še znosni začetek
in občudujemo jo, ker se ji sploh ne zdi vredno,
da bi nas pokončala. Vsak angel je strašen.«³⁹

Ta Rilkejeva določitev umetnosti je primerna tako za Nietzscheja kakor za Balantiča. Koliko Balantičevih verzov je tako groznih, da jih komaj še prenesemo, kakor bi rekli z Rilkejem. A težko jih prenesemo, ker pesnik opisuje razdejanost sveta, svojo zapuščenost in svojo zgroženost nad svetom. V že omenjenem ciklusu »Na blaznih poteh« govori o bremenih spoznanja razdejanega sveta, kajti:

»Življenje je udarilo ob kamen« (ZP, 71).

V »Žvenketu črepinj« govori o vzhodu teme (»Tema, ki vzhaja, že oči mi mreni«, 121) ter svojo pesem razume kot utrip ali plapolanje v razmahu ali žetvi groze:

»že v žoltem snopju groze plapolam« (ZP, 121).

Ako bi tedaj na tej točki hoteli povzeti Balantičevo razumevanje sveta in življenja, bi bilo kar primerno uporabiti F. Papeža izraz »estetska metafizika«⁴⁰.

Svoje razumevanje življenja in sveta je Balantič hotel izraziti na formalno ustrezen način. A. Slodnjak je pripominjal⁴¹, kako je sonet oblika, ki je ustvarjena za sintezo lirskega in dramskega, ljubezenskega in religioznega, itd. ter da bi bil dovršeni Venec sonetnih vencev »naša najgloblja miselna oz. najbolj vdana religiozno mistična pesnitev«. Balantič v svojih pesmih veliko razmišlja o pesniški besedi, ki dobiva skoraj religiozni pomen:

»V molitev naj se razboli beseda« (ZP, 129, 1. sonet)

»Pomagaj mi, besed mi svetlih daj,

besed, ki kakor vino se iskrijo,

ki molijo Te kot pomladni gaj!« (Prošnja za besede, ZP, 103).

V Vencu sonetnih vencev naj bi njegova pesem dobila izrazit himničen značaj, tako da je načrtoval zlasti za III. in XII. venec iz slavospevov, hvalnic in pozdravnih pesmi: »Himna soncu in dežju, Himna soncu in plodnosti. – Slavospev Kamniku in goram. Slavospev slovenski besedi in pesmi, Himna radostni svobodi«. Za XI. venec je načrtoval naslednje himne: »hvalnica za vsakdanji kruh. Himna delu, svobodi. Himna življenju.« Pesnik napoveduje svatovske pesmi itd. Nikolaj Jeločnik je zato upravičeno pripravil »scenični obred« Balantičeve pesniške besede v Buenos Airesu 4. junija 1967 z naslovom »Svetlobi bolečin sem darovan«⁴².

Himnično pesništvo ima svojo dolgo zgodovino, v katero so vpisana imena Tomaža Akvinskega, Hölderlina, Nietzscheja, saj je himna blizu odi in ditirambu. V grški literaturi je himna slovesna hvalna in častilna pesem v čast kakega boga ali junaka ob kulturnih praznikih. Himna je torej pesem, ki se nanaša na praznik (das Fest) oz. proslavo (die Feier). Toda kaj je praznik za nas, kaj je himnično danes? Za odgovor na to vprašanje, ki je ključno za poslušanje Balantičeve himnične besede, bi še enkrat posegel k Heideggrovemu tolmačenju Hölderlinovih himen. Bistvo proslavljanja je v tem, da prenehamo z vsakdanjimi opravili ter preidemo k osmislitvi na bistveno⁴³. Himnična pesem naj nas prestavi v tisto ubranost, ki omogoča dojeti

³⁹ Prim. R. M. Rilke, *Lirika*, prev. K. Kovič, Ljubljana 1988, str. 35 in M. Heidegger, Nietzsche I. Pfullingen 1961, str. 137: Denn das Schöne ist nichts als des Schrecklichen Anfang, den wir noch grade ertragen.

⁴⁰ Prim. F. Papež (1984), str. 48.

⁴¹ A. Slodnjak (1956), str. 462 sl.

⁴² Prim. F. Papež (1967).

⁴³ M. Heidegger (1982), str. 64 sl.

bistvo. Pogoj za himno je praznik, praznik pa je temelj in bistvo zgodovine. Praznik sam temelji v prazničnem, ki je ubranost za pristno zgodovino in dogajanje začetne zgodovine. Bistvo prazničnosti pa je »sveto v njegovem zgodovinskem prisostvovanju«⁴⁴. Praznični dnevi niso le koledarski dnevi, temveč dnevi, ki oblikujejo in ustanavljajo našo zgodovino. V tem smislu so zgodovinski dnevi »zgodovino oblikujoči dnevi«, kakor pripominja Heidegger v interpretaciji Hölderlinove himne »Spominjanje«.

Kaj iz tega premisleka sledi za Balantičevo pesništvo. Balantičeva lirika predvsem ve za čas, ki ne dopušča hvalnice, tako da pesnik piše »Blazne hvalnice« (ZP, 101, 102) ter ugotavlja:

»Ne vem, kako... saj jaz sem sredi razdejanja« (Neznana noč, 1940, ZP, 92);
Pesnik opisuje osamljenosti sredi »večne noči«:

»in jaz sem droben meteor razbit,

ki za oblaki v večno noč vihra« (Judežev obup, ZP, 88, 1940).

Pri Balantiču ne moremo govoriti o »sveti igri sveta« (T. Hribar), saj pesnik živi v času, ko svet postaja ne-svet. Pesnik ne ve, kako naj prekine s »krvavim žarenjem«, s katerim ga je obdal »nečisti čas«, ne more raztrgati »gadnjih obročev« (Nečisti čas, ZP, 144). Obstoječi in edini svet se ruši v vojni vihri.

V svetu, v katerem so domovi porušeni (»dom razrit«, Svoboda, 125, 17. 12. 1942), tudi molitev nima svoje moči: »rad... vedel bi, da ni molitev gluha.« (Božja ljubezen, 112, konec 1940). Zato ni čudno, da beseda svet nastopa le dvakrat, in sicer v fr. 18: »nič svetega več mojim ni rokam.« (ZP, 153) ter v naslovu soneta »Sacrum delirium« (ZP, 93, 1940) – kar bi prevedli kot »sveta blodnja« ali »zakleta blodnja, blaznost« – ki je opis odtujenosti, »odmaknjenosti«, izgubljenosti itd. Balantičeve pesmi prikazujejo ravno odsotnost, manjkanje svetega v modernem svetu, ki najde svoj odsev le v anti-himnah, kakršne so pesmi: »Na blaznih poteh«, »Blazne hvalnice« in »V kapucah blaznosti«. Človek je izgnan iz sveta življenja; je kakor »izgnani svat« (Postopačeva smrt, ZP, 35, 1941), ki je izključen iz »ženitnine življenja«:

»Ne vem, zakaj sem na življenja ženitnini,

morda sem padel kakor sveča iz rok dekleta« (fr. 3, 151).

Od Balantičevega pojma življenja bi seveda mogli takoj preiti k Balantičevemu razumevanju »neba in zemlje«, zemlje in prsti, letnih časov, k njegovemu dojemanju krogotoka narave, časa, življenja in smrti. Nadalje bi mogli tukaj preiti k Balantičevemu poskusu osmiselitve sveta in življenja skozi pojem Boga in večnosti. Ker pa pojma sveta in življenja dobivata svojo vsebino skozi človekovo eksistenco, je najprimerneje, da opomnimo na Balantičevo pojmovanje človeka.

Balantičevo razumevanje človeka (Telo, duša in srce v Balantičevi poeziji)

Balantič je izhajal od tradicionalne humanistične razlage človeka kot animal rationale, kot osebe in kot duhovno-duševno- telesnega bitja⁴⁵. Te tri prvine bi mogli razbrati v pesmi »To je pomlad« (ZP, 145, zač. 1943):

»Prst in svetloba! In božje roke!

...

To je pomlad in kri, ki zacvete.«

⁴⁴ Prim. M. Heidegger, Gesamtausgabe, Bd. 52, str. 77.

⁴⁵ Prim. M. Heidegger: »Pismu o 'humanizmu', Izbrane razprave (1967), str. 189 sl. in Wegmarken, Frankfurt/M. 1967, str. 160 sl.

Ta pesem, ki jo jemljeta za temelj Balantičevega razumevanja človeka tako T. Debeljak kakor Truhlar⁴⁶, po svoji jedrnatosti spominja, na Higinovo basen o »skrbi« kot biti človekovega bivanja, ki je postala znamenita skozi Heideggrovo interpretacijo v »Biti in času« (§ 42). Toda dejstvo, da je Balantiča mogoče interpretirati v smislu krščanskega integralnega humanizma, nikakor ne more pomeniti, da se Balantiča ne bi dotaknila »breztemelnost modernega pesništva«, kakor je menil tudi N. Grafenauer. Balantičevo pesništvo človeka vedno najprej opisuje v njegovih temeljnih razpoloženjih: hrepenenje, želja, ljubezen, strast itd., ki jih povzemata besedi »duša« in »srce«. Poleg tega pa pesnik nenehno opisuje človeka v njegovi telesnosti in strasti, kar označuje beseda »kri«. Besede »kri«, »srce«, »duša« itd. se nenehno vračajo v Balantičevo pesniško izraznost, npr.:

- »Noč je vsa gola, golo telo je in duša,
vidim: tok dragocene krvi se izteka v ponor,
beg tvoj razpaljen srce le okuša,« (Dno, ZP 29, 1941).
»telo skrivnost je duši razodelo.« (Neznana noč, 92, 1940)
»Ti Gospodar si duše in živali!« (VIII. sonet, ZP 136).

Duša Balantič razume kot princip življenja. Duša je bistvena komponenta konkretnega življenja, ker oživilja telo, a telo brez duše je kot »izpraznjena torba« (Sin, ZP, 43). Vsakršna vrsta duševne dejavnosti dobiva pri Balantiču svojo posebno vrednost, vendar ne zato, ker bi bila duša dojeta kot »večna«, temveč zato, ker je duša nekakšna pobuda, »ogjenj« in »žar« za telesno strast in željo, ki velja za nekaj večnega: »pijanost... ki ne mine«, »vračajo se želje ko pomlad« (Ples želja, ZP 27, 1941). V določenem smislu lahko rečemo, da Balantič sledi tisti oceni duševnega, kakršna izhaja iz Nietzschejeve metafizike: »Vera v telo je boljše učvrščena kakor vera v duha« (»Volja do moči«, nr. 532). Nietzschejeva temeljna teza je bila ta, da je telo »naša najbolj gotova bit«. Skozi telo se razvija kaotični tok življenja: »... telo je osupljivejša misel kot pa stara »duša«. V vseh časih so ljudje bolj verjeli v telo kot v našo najpristnejšo posest, našo najbolj gotovo bit, skratka, kot v svoj ego, kakor pa v duha (ali v »dušo« ali v subjekt, kakor šolski jezik pravi sedaj namesto duša)« (»Volja do moči«, nr. 659). Tudi za Balantiča je človek eksistenten predvsem kot telesno bitje, ki živi kot val v plesu kaotičnih želja:

- »Ne išči, kaj potem sla v naju vmesi,
ko pađeva pod njenimi kolesi.« (Zublji nad prepadom, ZP, 28, 1941.).

V razumevanju človeka kot duševno-telesnega bitja Balantič ostaja v obzorju metafizične tradicije. Ako namreč človeku skušamo dati njegovo dostojanstvo s tem, da namesto duše postavimo duha, subjekt ali osebo kot odločilni karakter človečnosti, je človek še vedno mišljen kot homo animalis, to se pravi izhajajoč od njegove animalitas, ne pa od njegove humanitas⁴⁷. V verz »Ti Gospodar si duše in živali«, je beseda »žival« natanko prevod za animal oz. animalitas. Seveda Balantič poleg telesne in duševne razsežnosti človekovega bivanja pozna tudi duhovno razsežnost, ki jo evocirajo besede Bog, Stvarnik, Stvarnikove dlani, Gospod, Gospodar, Kralj, »Dobri« (VII. sonet, ZP, 55) itd. Toda temeljna Balantičeva beseda za človekovo eksistenco, ki presega običajno dihotomijo duša-telo, je srce:

- »to srca so, te plodne kepe, kjer požene vse« (Umiram, ZP, 39, 9. 2. 1942).

Srce je vir vseh ubranosti, zlasti pa hrepenenja in ljubezni. Kadar pesniku uspe beseda, pravi, da

- »ujel v srce sem plodnosti požar« (III. sonet, ZP 131).

⁴⁶ T. Debeljak (1956), str. XXV in Truhlar (1972), str. 192sl.

⁴⁷ Prim. M. Heidegger, Pismo o »humanizmu«, o. c. str. 190 in Wegmarken, o. c. 154sl.

V istem sonetnem vencu pravi: »samo srce imam od vseh stvari« (ZP 128, magistralni sonet). V fragmentu 4 prosi za besede, ki bi izrazile »srca požar« (ZP, 151, po VOG, izvirnika ni). Pesem je »prebadanje srca« (ZP, 138, 10. sonet), nastala pa je iz sanj srca:

»Spavaj, duša, sanjaj mi, srce« (fr. 8, ZP 152, 1942)

Za opis nemirnega krogotoka dogajanja Balantič pogosto uporabi prisposodobno ognja in ognjišča: »Jesenski ognji« (ZP, 15, 1940), »Dno«. Ogenj mu pomeni tako »moč sonca« kakor utrip življenja. O tem govorijo zlasti pesmi: »Pomladni gost«, (ZP, 139, 1943) in »Jutro« (ZP, 119, zač. 1942) ter fragment »Na gori ob ognju« (ZP, 157, 1940). Tedaj je ogenj nekakšen heraklitski »večno živeči ogenj«, ki se po merah prižiga in po merah ugaša (prim. Heraklit, fragment št. 30). Ogenj bi bil tedaj ime za svetlo, apolinično stran življenja.⁴⁸ Toda ogenj mu pomeni tudi pogubno silo smrti, npr.: »da ne zgore zaklenjeni zakladi« (V vročici, ZP, 67). Obstoječi svet razdejanja dela iz ognja pogubno silo:

»Saj ognja danes so le blazni polni!« (Obup, ZP, 73, 1939/40).

Temeljna dvoznačnost ognja, kot moči življenja in kot sile razdejanja, posebej izražata dva soneta »Razpokani plamen« (ZP, 86–87). Balantičeva zgroženost nad krutostjo sveta je razberljiva zlasti iz verza, ki je dal oporo Debeljakovi ponaslovitvi zbirke »V ognju groze plapolam«; to je verz:

»že v žoltem snopju groze plapolam« (ZP, 121).

Ta verz izraža predvsem pesnikovo razpoloženje »tesnobe« in žalosti. Nikakor pa iz teh pesnikovih besed ne moremo razbrati Balantičeve priprave na prerojevanje v stanje angelskosti⁴⁹. Iz drugih izhodišč je A. Slodnjak domneval, da se je Balantič hote žrtvoval, »da bi zadostil za lastne in tuje zmote«, medtem ko je celo N. Grafenauer Balantičevo smrt hotel dojeti kot posledico njegove »težnje po absolutnem dejanju«⁵⁰. Grafenauerjeva teza je, da naj bi Balantič smrt razumel kot cilj življenja, resnica življenja pa naj bi bila hoja »po Kristusovih stopinjah«. Takšnega razumevanja smrti jaz v pesmi... »Zadnje sonce« (ZP 16, 1940) ne vidim, pač pa morda v Balantičevi pesmi »Strah pred praznoto«, kjer pravi:

»Iskal Te bom s poljubom Tvoje smrti.« (ZP 82, 1940)

V tej pesmi je krščansko tematiziranje človeškega življenja kot imitatio Christi bolj eksplisitno, vendar vseskozi moderno intonirano.

Balantičevo dožemanje smrti je treba razumeti predvsem iz njegovega uvida, da smrt spada v krogotok življenja, kar pomeni, da je hkrati s »slastjo življenja« treba sprejeti tudi smrt, kajti človek je navsezadnje samo »ubog hudič« (VI. sonet, ZP, 134). Tako dožemanje smrti je izraženo v znameniti pesmi »Zasuta usta«. Balantič je kot filozof življenja tudi pesnik o smrti. Tematika smrti je prisotna v mnogih pesmih, npr.: »Umirajoča sla« (ZP, 110, 1940), »Jaz sem smrti pijan« (ZP, 85, 1940), »Mrtva belina« (ZP, 85, 1940), »Ne daš mi smrt« (dec. 1941) »Postopačeva smrt« (ZP, 35, 1941), »Žalostinka« (ZP, 37, po 9. 12. 1941), »Minil je čas« (ZP, 127, 22. 12. 1942), V. sonet (ZP, 133), »Umiram« (ZP, 39, 92. 1942), V »Jesenskem spevu« (1940/41) pesnik govori o tem, kako mu »smrt... v očeh plapola« (ZP, 23). O smrti naj bi govorila V. in X. sonetni venec v Vencu sonetnih vencev: V. 4 »In vse je nič.« V. 6: »Saj morajo vsi umreti. 7. Panteistično umirjenje. Postal bom prst v prsti.« Pesnik govori o tem, da je smrt »vseh strasti razpad«, da je hrepenenje

⁴⁸ Prim. M. Heidegger (1982), str. 154.

⁴⁹ T. Kermauner (1991), str. 58.

⁵⁰ A. Slodnjak (1968), str. 467 in N. Grafenauer (1983), str. 1435.

človeka »okuženo« s smrtjo, da živi v »mrtvem času«, da je pot življenja »pot smrti« itd.^{50a}

Balantičeva pesem je pesem smrti, ker je pesem ljubezni in življenja. Balantič je pesnik dekadence: decadentia pomeni razpad, nagibanje k propadu. Vse, kar je, se nagiba v »večni zapad« (Zaman, ZP, 78, Domača naloga 2). V sonetu iz Gonarsa pravi, da zapad postaja »pljunek krvav« (Vse, ZP, 126, 17. 12. 1942). Smrt pomeni konec »hrepenenja duše« (»Vse«). V pesništvu dekadence sta skrajni senzualizem in »metafizična« osmislitev na isti ravni. Balantič ne vsiljuje določene dogmatske razlage smrti, saj je prešel »mrtva mesta in oaze, okraje vseh cerkva, mošej in shodnic« (V kapucah blaznosti, ZP, 115, 1941). Gotovo je le, da je Balantič prišel do eksistencialnega razumevanja smrti in smrtnosti, kar pomeni: Balantič razume človekovo eksistenco kot končno, kot »bit-za-smrt«. Druga stvar pa je seveda ta, da Balantič svojih uvidov pesniško gotovo ni utegnil do konca artikulirati: I. sonetni venec – »Bojim se, da ne bom dokončal«, I. 5. sonet: »Mudi se. V sebi čutim diih smrti.« (ZP, 159). Usoda pesnika, ki je šel »duše iskat«, »tja, kjer jih ni« (Pot brez konca, ZP, 81, 1940), pesnika, ki je hotel ogladiti »trda srca« – kakor pravi v prvi pesmi »Muževne steblike« z naslovom »Prihod pomladi« – usode takšnega pesnika nikakor ne smemo razumeti po subjektivni figuri češ, saj je sam govoril nekaj podobnega. Prvi aksiom poetike, ki ga je jasno izrazil že Aristoteles s svojim razlikovanjem med pesništvom in zgodovinopisjem, je ta, da pesnik govori o tem, kar bi se moglo zgoditi, ne pa o tem, kar se je zgodilo. Za Balantičevo tragično smrt bi našli primerno besedo pri Hölderlinu, ki je v varianti k nekaterim verzom zadnje kitice pesmi »Kruh in vino« zapisal:

»Navdihovalec bi bil skoraj sežgan.«
(Fast wär der Beseeler verbrannt.)⁵¹

Pesnik Balantič je bil gotovo ravno »navdihovalec« (Beseeler), ki je hotel »goreti... novim dnevom« (ZP, 87), ne pa nekdo, ki bi želel zgoreti »kakor šop zvene le trave« (fragment 22, ZP, 153).

Balantičev zadnji načrt je bila »pesem hrepenenja«, v kateri bi zajel vso širino in razkošje življenja. Eksistencialni problem njegove pesniške besede je v tem, da je svet postal kaotično dogajanje, življenje je postalo pretežno breme (Nečisti čas, ZP 144). V takem času, v kaotičnem svetu nasilja, pesnik prebiva le na način delirija, ekscentričnosti (»Na blaznih poteh«, »Blazne hvalnice«, »Sacrum delirium«). Krutost sveta pesniku krati izvirno pesniško besedo, ki je beseda pozdravljanja. Beseda v razdejanem, »nepesniškem«, nečloveškem svetu postane »žvenket črepin«. Toda to, da prebivamo »nepesniško« in koliko prebivamo »nepesniško«, moremo izkusiti samo tedaj, ako doumemo »dobre žarke besed« (ZP, 86) njegove poezije in ako pesniško besedo vzamemo resno. Tedaj Balantičeva beseda ne bo le del naše preteklosti, temveč bo postala del naše prihodnosti, saj evocira nekatera bistvena določila našega zgodovinskega prebivanja v svetu. Naš dolg do pesnika Balantiča je v tem, da z razumevanjem njegove pesniške besede izkažemo, kako njegova pesniška »bolečina« nosi v sebi katarzo in svetlobo.

^{50a} Tematiko smrti je poleg T. Debeljaka dobro izpostavil tudi M. Mejak (1984), str. 132 sl.

⁵¹ Cit. po M. Heidegger (1982), 191 sl.

IZBRANA BIBLIOGRAFIJA

I. Izdaje:

Balantič, France (1991) Zbrane pesmi, Zbral in uredil France Pibernik (Ljubljana: DZS); citiramo z kratico ZP in številko, ki označuje stran, npr.: ZP, 123).

Balantič, France (1991) Tihi glas piščali, uredil, pripravil dokumentarne fotografije in spremno besedo napisal France Pibernik, (Celje: Mohorjeva družba).

II. Literatura:

Bohanec, Franček (1984) »Spremnje opombe«, v: France Balantič, Muževna steblika, izd. Mitja Mejak, (Ljubljana: DZS), str. 138–162.

Brazzoduro, Gino (1980) »Odmev na Kermaunerjev esej«, Most št. 57/58, str. 112–114.

Debeljak, Tine (1944) Uvod v: France Balantič, Venec (Ljubljana 1944), VII–XXII.

Debeljak, dr. Tine (1974) »Ob 30-letnici«, Glas XXI, 1.

Debeljak, Tine (1956) »Uvod«, v: France Balantič, Zbral in uredil T. Debeljak, Oprema in risbe Bara Remec, (Buenos Aires: SKA), IX–XXVIII.

Detela, Lev (1964) »Balantičev in Kajuhov pesniški svet (esej)«, Most, št. 3, 129–133.

Grafenauer, Niko (1983) »Dom in svet«, Nova revija II, št. 13/14, str. 1421–1435.

Heidegger, Martin (1981) Erläuterungen zu Hölderlins Dichtung, Gesamtausgabe 4 (Frankfurt a. M.: Klostermann).

Heidegger, Martin (1984) Gesamtausgabe 53, Hölderlins Hymne »Der Ister« (Frankfurt a. M.: Klostermann).

Heidegger, Martin (1982) Gesamtausgabe 52, Hölderlins Hymne »Andenken«, (Frankfurt a. M.: Klostermann).

Jurčec, Ruda (1956) »Ob Balantiču«, Meddobje III, št. 1–2, 46–49.

Kermauner, Taras (1980) »Poželjivo telo, njegov očičujoči samozažig (O poeziji Franceta Balantiča)«, Most, št. 55/56, str. 40–83 (slov. in ital.).

Kermauner, Taras (1991) Ogenj, ki prečiščuje (Razprava o Balantičevi poeziji...) (Celje: Mohorjeva družba).

Kermauner, Taras (1984) »Poželjivo telo očičujoči samozažig«, Nova revija 3 (1984), 2457–2472 (isto kakor v Mostu 1980).

Kos, Vladimir (1973) »O klasičnem primeru slovenske objektivne zgodovine«, Meddobje 13, št. 4, 271–281.

Mejak, Mitja (1984) »Lirika Franceta Balantiča«, v: Muževna steblika (Ljubljana: DZS), 123–137.

Papež, France (1967) »Arhitektonika Balantičeve dramatizirane besede«, Glas XIV, št. 8 (12. 6. 1967).

Papež, France (1968) »Poezija in mistika Franceta Balantiča«, Glas XV, št. 18 (14. 10. 1968).

Papež, France (1973) »Pesniški jezik Franceta Balantiča«, Meddobje XIII, št. 4, 259–268.

Papež, France (1984) »Poezija Franceta Balantiča«, Celovski Zvon II (1984), Št. 2, 43–48.

Papež, France (1976) »Uvod«, v: France Balantič, Zbrano delo, izdala kot svojo 100. publikacijo v Cankarjevem letu 1976 Slovenska kulturna akcija (Buenos Aires), 7–17.

Pibernik, France (1984) »Prelomni čas Franceta Balantiča«, Celovski Zvon II, 2, 49–52.

Pibernik, France (1991) Temni zaliv Franceta Balantiča, Portretna skica, Drugi natis (Ljubljana: Slovenska knjiga).

Šetinc, Franc (1976) »Izdaja je samo še izdaja«, Naša obramba 1976, Št. 10, str. 3–5.

Slodnjak, Anton (1968) Slovensko slovstvo (Ljubljana: Mladinska knjiga), str. 461–463 in 465–467.

Truhlar, dr. Vladimir (1972) »Duhovnost Franceta Balantiča«, v: Doživljanje absolutnega v slovenskem leposlovju (Ljubljana), 192–203.